

«Vi vil ikke prate om sykdom, men om hverdagen»

På bakgrunn av en kvalitativ studie av brukervedvirkning for samiske pasienter i psykisk helsevern som vi gjennomførte i 2018-2020, har vi utformet en modell for brukervedvirkning i Sápmi. Modellen har som mål å fremme mer tilpassede og brukervennlige tjenester for samiske pasienter i psykisk helsevern.

Av Vår Mathisen & Rita Sørly

Vår Mathisen er førsteamanuensis ved Institutt for helse- og omsorgsfag ved UiT Norges arktiske universitet.

Rita Sørly er førsteamanuensis ved Institutt for barnevern og sosialt arbeid ved UiT Norges arktiske universitet.

Historisk bakteppe

I 2020 avsluttet vi den første studien som er gjennomført med søkelys på brukervedvirkning i psykisk helsevern for samisk befolkning i Norge. Bakgrunnen var behov for mer kunnskap om hva som fremmer økt brukervedvirkning for samiske pasienter og hvordan fagpersoner som jobber med pasientgruppen kan legge til rette for brukervedvirkning. Totalt bor 100 000 samer i Sapmi, fordelt i Norge, Sverige, Finland og Kolahalvøya i Russland. Flertallet bor i Norge, rundt regnet 70 000 mennesker (Statistisk sentralbyrå, 2018). Det samiske samfunnet har bestandig vært mangfoldig og variert, med store språklige, kulturelle og næringsmessige forskjeller (Kuokkanen, 2014). I nyere tid har vi i tillegg sett nye samiske fellesskap tre frem og nye måter å artikulere samiskhet på (Blix, 2015).

Samtidig har omgivelsene for mange samer vært preget av norske myndigheters fornorskningsspolitikk. Fra 1850 til 1980 ble samer utsatt for en brutal fornorskningsspolitikk, planlagt og gjennomført av norske myndigheter (Minde, 2005). Per Fuggeli hevder myndighetenes grep kan forstås som offentlig omsorgssvikt (Fuggeli, 2017). At samene ikke ble ratifisert som urbefolkning før i 1990 (i tråd med ILO konvensjon nr. 169 om urbefolkning og stammefolk av 1989) har bidratt til at smertefulle erfaringer av fornorskningsspolitikken fremdeles lever i den samiske befolkningen. Forhistorien og opplevelser av manglende autonomi og rettigheter gjør det særskilt viktig å sette søkelys på forutsetninger for å få til brukervedvirkning og godt samarbeid med samiske pasienter i fremtiden.

Modellens empiriske materiale

UiT Norges arktiske universitet og NORCE samfunn samarbeidet med Samisk nasjonal kompetansetjeneste – psykisk helsevern og rus (SANKS). SANKS har kontorer spredt fra Karasjok, Narvik, Tysfjord, Snåsa, Røros og Oslo. I tillegg har SANKS samarbeidsavtale med Regionen Jämtland Härjedalen i Sverige. Vi intervjuet fagpersoner ved alle kontorer, unntatt Snåsa. I tillegg var vi på feltarbeid i reingjerde, samt hjembesøk hos samiske familier. Ni fagpersoner og ni pasienter og pårørende fra nord-, sør- og lulesamiske områder ble intervjuet.

SANKS og Sametinget finansierte studien. NAPHA var samarbeidspartner. Brukerinvolvering ble ivare tatt gjennom forskningsprosessen. Brukerorganisasjonen RIO var medspiller og bidro med faglige innspill både på intervjuguider og analyseprosesser.

ANALYSER AV DATAMATERIALET

Først analyserte og skrev vi frem resultater med tilhørende diskusjoner ut ifra det pasienter og pårørende snakket om (se Sørly, Mathisen og Kvernmo, 2021, Sørly, Mathisen og Nygaard, 2021a), så fagpersoner (Se Mathisen og Sørly, 2020). Oppsummert viste våre analyser at standardiserte tjenester med en biomedisinsk tilnærming ikke er overførbart til en samisk kontekst, og at samiske kjerneverdier kan forstås å være i konflikt med norsk majoritetsforståelse av brukermedvirkning. Kryssanalyser av det totale materialet viste at lokale forståelser av samhandling vektlegger en rekke forutsetninger som må være på plass for å få til god brukermedvirkning og samhandling mellom pasienter/pårørende og fagpersoner i nord, sør – og lulesamiske områder. Forutsetningene har vi fremstilt i en modell som videre presenteres i artikkelen. (Se Sørly, Mathisen og Nygaard, 2021b for utdyping).

1. kategori for forutsetninger for BM

Det er tre elementer det er sentralt å ha kunnskap om:

Det er viktig at barna er med på slakting, for det er på den måten man får respekt for naturen. Foto: Rita Sørly.

1 FØRNORSKNINGSPROSESSER

Det er grunnleggende viktig å kjenne til den samiske nære historien om fornorskningstiden i møte med pasienter og pårørende. Vindmøller, skuterløyper og hyttefelt (for å nevne noe) utfordrer reindrift og gir økonomiske bekymringer. Å bli utsatt for offentlig sjikane, utstøting i nærmiljø, skole, jobb og sosiale medier setter også folk under en umenneskelig belastning. At norske myndigheter ikke bryter inn, forstås og kjennes på kroppen som en fortsatt fornorskningsspross.

2 BARNEOPPDRAGELSE OG FELLESKAPET

En tydelig kjerneverdi i barneoppdragelse er selvstendighet. Det kan føre til at det går (for) lang tid før hjelp etterspørres. Å streve med helse og vurdere nedleggelse av reindrift, vil føre til konsekvenser for hele slekta. Avgjørelser du tar gjelder også fellesskapet. Når noen skal «brukermedvirke», er det faktisk på vegne av hele storfamilien.

3 NÆRHET TIL NATUR

«Vi tilhører naturen» sa flere. Naturen forstås i et praktisk og økonomisk perspektiv; for livberging, læring av praktiske ferdigheter, barneoppdragelse, for den enkelte - og fellesskapet. Ved SANKS brukes naturen i både døgntilrettelagt, familiebehandlig og poliklinisk behandling. Å ha møter i lavvo kjennes mer naturlig ut enn på kontor.

2. Kategori med forutsetninger

Det er tre elementer det er viktig å utøve:

1 LIKEVERDIGE OG HANDLINGSRETTEDE RELASJONER

Å møte opp i en norsk behandlingskontekst på et kontor «for å kureres» oppleves fremmed. Relasjoner må etableres og trygges over tid før man kan snakke sammen om det vanskelige. For å oppnå likeverdige og handlingsrettede relasjoner er det å dele erfaringer og gjøre aktiviteter sammen sentralt.

2 HVERDAGSFORTELLINGER

Å snakke om psykisk helse i samisk kultur kan være utfordrende. Å snakke om det som er vanskelig gjøres derfor på indirekte måter. Fortellinger går derfor «via» hverdagslivet, relatert til aktiviteter i dagliglivet, natur og familie. Det er i hverdagslivet at livet leves, og uhelse merkes.

3 ANERKJENNELSE AV SAMISK IDENTITET, VERDIER OG TRADISJONER

Samisk identitet var sentralt for alle deltagerne i studien. Manges skepsis til offentlige helsetjenester på grunn av forhistorien har formet SANKS sin tilnærming, virke og tilrettelegging. Å være på tur og gjennomføre møter ved bålplasser og/eller i lavvoer foretrekkes.

Hva har majoriteten å lære av minoriteten?

Tid og tillit er grunnleggende, samt å bli møtt som noe annet enn en pasient. Det å ha søkelys på hverdagen og praktiske gjøremål gir grobunn for en annen tilnærming til helse. Det mener vi også er et viktig perspektiv i normalisering av psykiske helseutfordringer.

Referanser

Blix, B. H. (2015). »Something Decent to Wear«: Performances of Being an Insider and an Outsider in Indigenous Research. *Qualitative Inquiry*, 21(2), 175-183. doi.org/10.1177/1077800414542702

Fuggeli, P. (2017). Per Fugelli med åpent brev til statsministeren: Hvorfor ble Amundsen justisminister? VG Debatt. <https://www.vg.no/nyheter/meninger/i/xnWdQ/per-fugelli-med-aapent-brev-til-statsministeren-hvorfor-ble-amundsen-justisminister>

Mathisen, V., & Sørly, R. (2020). Brukermedvirkning i kjerne-samiske områder. *Tidsskrift for Forskning i Sygdom og*

I reingjerdet. Foto: Rita Sørly.

«Vi tilhører naturen», sa flere. Foto: Leif Öhman/Mostphotos

Samfund, 17(33).

Minde, H. (2005). Fornorsking av samene – hvorfor, hvordan og hvilke følger? Kautokeino: Galdu čala- tidsskrift for urfolks rettigheter Nr. 3/2005.

Statistisk sentralbyrå (2018). Samiske forhold. <https://www.ssb.no/befolkning/statistikker/samisk> Lest: 29.09.2019.

Sørly, R., Mathisen, V., & Kvernmo, S. (2021). "We belong to nature": Communicating mental health in an indigenous context. *Qualitative Social Work*, 20(5), 1280-1296.

Sørly, R., Mathisen, V., & Nygaard, V. (2021a). Mental health research in an Arctic Indigenous context: The presence of silent dominant narratives. In *Stories of Change and Sustainability in the Arctic Regions* (pp. 72-87). Routledge.

Sørly, R., Mathisen, V. & Nygaard, V. (2021b). Brukermedvirkning I Sapmi . I Sørly, R., Karlsson, B. E. & Sjøfjell, T. (red) *Medvirkning I psykisk helse- og rusarbeid* (s. 218-231). Oslo: Universitetsforlaget.

